

POLITICKÉ VEDY / POLITICAL SCIENCES

Časopis pre politológiu, najnovšie dejiny, medzinárodné vzťahy, bezpečnostné štúdiá / Journal for Political Sciences, Modern History, International Relations, security studies

URL časopisu / URL of the journal: <http://www.fpvmv.umb.sk/politickevedy>

Autor(i) / Author(s): Novotný Oskar
Článok / Article: Výdavky domácností na trhu so štátom stimulovaným dopytom v SR (na príklade kultúrnych statkov) / Household's Expenditures on a Market with Subsidized Demand in the SR (on the example of cultural goods)
Vydavateľ / Publisher: Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov – UMB Banská Bystrica / Faculty of Political Sciences and International Relations – UMB Banská Bystrica

Odporúčaná forma citácie článku / Recommended form for quotation of the article:

NOVOTNÝ, O. 2012. Výdavky domácností na trhu so štátom stimulovaným dopytom v SR (na príklade kultúrnych statkov). In *Politické vedy*. [online]. Roč. 15, č. 3, 2012. ISSN 1338 – 5623, s. 216 – 233. Dostupné na internete: http://www.fpvmv.umb.sk/userfiles/file/3_2012/NOVOTNY.pdf.

Poskytnutím svojho príspevku autor(i) súhlasil(i) so zverejnením článku na internetovej stránke časopisu Politické vedy. Vydavateľ získal súhlas autora / autorov s publikovaním a distribúciou príspevku v tlačenej i online verzii. V prípade záujmu publikovať článok alebo jeho časť v online i tlačenej podobe, kontaktujte redakčnú radu časopisu: politicke.vedy@umb.sk.

By submitting their contribution the author(s) agreed with the publication of the article on the online page of the journal. The publisher was given the author's / authors' permission to publish and distribute the contribution both in printed and online form. Regarding the interest to publish the article or its part in online or printed form, please contact the editorial board of the journal: politicke.vedy@umb.sk.

VÝDAVKY DOMÁCNOSTÍ NA TRHU SO ŠTÁTOM STIMULOVANÝM DOPYTOM V SR (NA PRÍKLADE KULTÚRNYCH STATKOV)

Oskar Novotný*

RESUME

The article is devoted to long-term trends and structural changes of household's expenditure (especially for cultural goods) in the SR influenced over modification of their market demand in favour by intentional subsidies etc. by public hand. After its analysis the author expressed recommendations supporting further cultural development in the SR on the base of economic stimulation of expenditures for it from private sources (household's expenditures).

Key words: household's expenditure, subsidized market demand, cultural goods, economic support for cultural development

1. Vývojové tendencie súkromných výdavkov na kultúru v rokoch 2000 - 2010 v SR

Na základe analýzy vývojových tendencií celkových súhrnných nákladov domácností v SR v rokoch 2000 - 2010 sme zistili, že:

- a) Rast subsystému súkromných výdavkov domácností na "KULTÚRU SPOLU" v uvedenom období (2010 oproti roku 2000) o 41,4 % bol
 - rýchlejší ako rast subsystému výdavkov na "potraviny a nealkoholické nápoje" (index 2010/2000 = 138,7);
 - významne pomalší ako rast širšieho subsystému "súkromné výdavky na rekreáciu a kultúru" (index 2010/2000 = 156,4);
 - dramaticky pomalší ako vývoj subsystému výdavkov na "bývanie a energie" (2010/2000 = 204,7).

* Doc. Ing. Oskar Novotný, CSc. pôsobí ako docent na Fakulte verejnej politiky a verejnej správy, Vysoká škola v Sládkovičove, Slovenská republika, e-mail: novotnyoskar@gmail.com.

Tento relatívne nie veľký rast (za 10 rokov) výdavkov na "KULTÚRU SPOLU", najmä ak ho posúdime v relácii k ostatným tu skúmaným trendom, bol výsledkom ich nerovnomerného vývoja, pričom sa striedali

- fázy ich rýchlejšieho rastu;
 - s fázou ich veľkého poklesu.
- b) Po dezagregácii vývojových tendencií výdavkového koša celého súboru domácností za skúmané obdobie podľa sociálno-ekonomických skupín sme zistili, že:
- objem výdavkov domácností zamestnancov na KULTÚRU SPOLU za toto pomerne dosť dlhé obdobie (10 rokov) de facto stagnoval (2010/2000 = 111,4);
 - v domácnostiach samostatne zárobkovo činných osôb sa dokonca vydávalo na konci skúmaného obdobia na kultúrnu spotrebu len o niečo viacej (2010/2000 = 117,2);
 - v domácnostiach starobných dôchodcov došlo k sústavnému výraznému rastu týchto výdavkov po roku 2002 (a v roku 2010 bol ich index v porovnaní s rokom 2000 už 195,8).

Tieto odlišné vývojové tendencie vypovedajú *len o vyšších (nižších) preferenciách* použitia rastúceho objemu čistých peňažných výdavkoch týchto domácností v danom období, *nie o ich úrovni*.

Z analýzy údajov o vývoji výdavkového agregátu KULTÚRNE SLUŽBY vyplynuli tieto hlavné poznatky:

- zvýšenie výdavkov na KULTÚRNE SLUŽBY v domácnostiach SR spolu v rokoch 2000 - 2010 bolo veľmi významné (index 2010/2000 = 177,3), najmä zásluhou zrýchlenia tempa týchto výdavkov 2002 - 2004 a ich ďalšej akcelerácie v roku 2007 – 2008;
- za týmto relatívne veľmi významným zvýšením výdavkov na KULTÚRNE SLUŽBY je extrémne veľká diferenciácia vývojových veličín výdavkov na kultúrne služby v domácnostiach zamestnancov, SZČ osôb a dôchodcov.

Na základe osobitnej analýzy vývojových tendencií súkromných výdavkov na kultúru v SR v rokoch 2000 - 2010 podľa počtu detí (od 0 až po 3 a viac detí)

v domácnosti sme dospeli k záveru, že faktor výskytu detí ovplyvňoval ich zvyšovanie

- významnejšie pri výdavkoch na knihy (v prospech rodín s deťmi);
- veľmi významne pri výdavkoch na kultúrne služby (v prospech rodín s deťmi);
- bez detí mimoriadne významne pri výdavkoch na noviny;
- a preto vcelku aj vývoj súhrnného agregátu súkromných výdavkov na KULTÚRU SPOLU vcelku relatívne významné v prospech rodín s deťmi (najmä vďaka váhe a vplyvu vývoja výdavkov na kultúrne služby).

Tento záver nepotvrdil našu hypotézu o negatívnom vplyve faktora početnosti detí na vývoj výdavkov domácností na KULTÚRU SPOLU. Toto samo osebe síce ešte nič nehovorí o rozdielnej úrovni výdavkov na 1 člena domácnosti na kultúru podľa počtu detí v nej, z ktorej sa vyšlo vo východiskovom roku skúmania (2000), len to, že faktor absencie (prítomnosti) detí v domácnosti ich relácie významne nezmenil v sledovanom období. Vysvetlenie tohto javu zrejme spočíva buď (alebo aj) v obmedzeniach, ktorým čelia domácnosti pri rozdeľovaní voľne disponibilných príjmov (výdavkovej kapacity) z nich plynúce preferencie (dispreferencie) v relácii ku potenciálne možným výdavkom na kultúru. Táto dokázaná téza súčasne signalizuje významný dopad nepružnosti zmeny týchto nominálnych výdavkov na kultúru v čase. To znamená, že pri určitom raste cenovej hladiny kultúrnych statkov, ktoré sú zahrnuté v agregátnej veličine "KULTÚRA SPOLU" to viedlo vo významnej miere k poklesu reálnej kultúrnej spotreby financovanej zo súkromných výdavkov domácností.

2. Štrukturálne premeny výdavkov domácností v rokoch 2000 - 2010 v SR a ich dopad na váhu výdavkov domácností na KULTÚRU SPOLU

V celom výdavkovom koši domácností v SR mali v sledovanom období:

- najväčšiu váhu výdavky na potraviny a nealkoholické nápoje;
- mimoriadne veľkú váhu výdavky na bývanie a energie. Váha týchto 2 položiek (z prvej kapitoly a) a b)) na zabezpečenie existenčných potrieb bola u nás vcelku vysoká (viac ako 42 % v priemere) v celom sledovanom

období, čo malo svoje významné konzekvencie na výdavkové správanie sa domácností v iných položkách.

Výdavky na KULTÚRU SPOLU mali v celkovom objeme výdavkového koša domácností len "okrajový" ekonomický význam, pohybovali sa okolo 2 % na ňom pri rastúcom objeme výdavkového koša domácností v rokoch 2000 - 2010 došlo:

- k významnému poklesu podielu výdavkov na potraviny a nealko;
- k významnému zvýšeniu podielu výdavkov domácností na bývanie a energie;
- k poklesu podielu výdavkov na rekreáciu a kultúru;
- k poklesu podielu výdavkov na KULTÚRU SPOLU, síce na prvý pohľad vo výdavkovom koši len zanedbateľnému (z 2,28 % na 1,98 %), čo ale vzhľadom na malú váhu podielu to bola relatívna zmena o mínus 13 %.

Podiel výdavkov na "KULTÚRU SPOLU" bol oproti ich štruktúre vo výdavkovom koši všetkých domácností dokopy u domácností zamestnancov spočiatku významne vyšší, u domácností SZČ spočiatku tiež významne odlišný, u domácností dôchodcov nižší.

Z analýzy vyplývajú tieto hlavné poznatky o váhe a štruktúrnych premenách jednotlivých položiek agregátu súhrnných výdavkov na KULTÚRU SPOLU: najväčšiu váhu mali výdavky na kultúrne služby (najmenej polovicu z nich na konci sledovaného obdobia skoro 2/3 z nich), po nich výrazne menej výdavky na noviny (navyše s klesajúcim trendom), nakoniec ešte menej výdavky na knihy (zhruba 1/7 - 1/8).

Z analýzy odlišností váhy jednotlivých položiek na celkovom agregáte KULTÚRA SPOLU v jednotlivých typoch domácností na rozdiel od celého súboru domácností SR dokopy v sledovanom období v SR možno vysloviť tieto závery:

- neboli až na malé výnimky veľmi významne veľké;
- odlišnosti v podieloch na jednotlivé položky výdavkového agregátu KULTÚRA SPOLU *mali dlhodobú tendenciu sa znižovať.*

V celom výdavkovom agregáte KULTÚRNE SLUŽBY mali *mimoriadne prevažujúci podiel výdavky na televízne a rozhlasové koncesie* (skoro 3/4 až 85 % v roku 2010), relatívne malý podiel výdavky na vstupné do kina, divadla,

koncerty, zhruba rovnako malý podiel (cca 14 %) "iné kultúrne služby", na počiatku s tendenciou mimoriadneho poklesu až na ich pätinu).

Nepomerne malý podiel výdavkov na kultúrne podujatia v SR je "vyvolaný" vysokým podielom podpory verejných zdrojov pri krytí celkových nákladov na usporiadanie divadelných predstavení a koncertov, návštevy múzeí a galérií.

Podiel výdavkov na kiná, divadlá, koncerty bol oproti ich váhe za všetky domácnosti dokopy mierne vyšší v domácnostiach zamestnancov v domácnostiach SZČ osôb spočiatku významne vyšší, v domácnostiach dôchodcov po celý čas výrazne nižší.

Podiel výdavkov domácností na televízne a rozhlasové koncesie bol oproti ich váhe za celý súbor domácností SR dokopy mierne vyšší v domácnostiach zamestnancov a neskôr skoro rovnaký, v domácnostiach SZČ mierne nižší až prakticky rovnaký, v domácnostiach dôchodcov významne vyšší.

3. Diferenciácia úrovne skúmaných výdavkov domácností na KULTÚRU SPOLU v rokoch 2000 - 2010 v SR

Analýzu diferenciácie úrovne súkromných výdavkov v roku 2000 - 2010 v SR sme uskutočnili na základe jej rozhodujúcich determinantov a hľadali sme odpovede na otázky, ako ovplyvňuje rozdielnu úroveň súkromných výdavkov na kultúru (a jej jednotlivé zložky)

- a) veľkosť príjmov domácnosti;
- b) absencia alebo prítomnosť detí v domácnosti;
- c) typ sídla, v ktorom domácnosť býva (krajské mesto, iné mesto, iná obec);
- d) špecifickosť sociálno-ekonomickej skupiny domácnosti hodnotená v zisťovaní ŠÚ.

SR podľa hlavy domácností (zamestnanecká, samostatne zárobkovo činná, dôchodcovská).

Diferenciácia výdavkov na kultúru na základe rozptylu ich hodnôt podľa príjmových skupín obyvateľstva (pri štvorintervalovom členení príjmov od najnižších po najvyššie) okolo priemeru za všetky domácnosti SR dokopy mala nasledujúce výsledky v roku 2010 (a paralelne v roku 2000)

- za všetky výdavky na KULTÚRU SPOLU okolo 30 %;
- u výdavkov na noviny relatívne najnižšiu diferenciáciu (okolo 3 %);
- u výdavkov na kultúrne služby o niečo vyššiu;

- u výdavkov na knihy významne vyššiu.

V sledovanom období rokov 2000 – 2010 bola diferenciacia výdavkov domácností všetkých 4 príjmových skupín skoro rovnaká u všetkých zložiek výdavkov (okrem výdavkov na knihy), čo ale neovplyvnilo významnejšie diferenciacie celého agregátu výdavkov na KULTÚRU SPOLU, je až neuveriteľné, že miera diferenciacie sa na konci sledovaného obdobia oproti roku 2000 prakticky nezmenila (až na výdavky na noviny), hoci boli na vyššej absolútnej hladine. Diferenciacia výdavkov domácností na kultúru bola len skoro zanedbateľne vyššia ako diferenciacia čistých peňažných výdavkov domácností, čo vyvracia hypotézu, že s rastom čistých peňažných výdavkov (a rozdielov medzi nimi v 4 skúmaných príjmových intervaloch) budú vyššie príjmové skupiny mať omnoho vyšší sklon k výdavkom na kultúru ako tie ostatné, hoci absolútna úroveň týchto výdavkov na kultúru bola významne vyššia.

Výdavky domácností na kultúru boli v bezdetných domácnostiach oproti domácnostiam s deťmi v rokoch 2000 – 2010 za všetky výdavky na KULTÚRU SPOLU zhruba o 50 % vyššie (mierna fluktuácia nahor a nadol), pričom:

- u výdavkov na kultúrne služby zhruba paralelné s diferenciáciou celého agregátu výdavkov na KULTÚRU SPOLU;
- u výdavkov na knihy len o zhruba 7 % vyššie ako za celý súbor v roku 2000 a na konci sledovaného obdobia dokonca o niečo nižšie;
- zato u výdavkov na noviny mimoriadne významne vyššie počas celého sledovaného obdobia s tendenciou zvyšovať túto diferenciaciu (v priemere o 70 - 75 % vyššie, v roku 2008 už viac ako dvojnásobne vyššie);
- pritom fluktuácia výdavkov na KULTÚRU SPOLU od hladiny čistých peňažných výdavkov domácností v skúmanom období bola spočiatku max. o 7 percentuálnych bodov nižšia, v druhej polovici skúmaného obdobia v priemere tiež len o 7 percentuálnych bodov a na konci obdobia už významne vyššia.

Diferenciacia výdavkov domácností na kultúru meraná na základe ich rozptylu od priemeru SR podľa sociálno-ekonomických skupín (domácností zamestnancov, domácností SZČ, domácností dôchodcov) bola v sledovanom období v roku 2010 (a paralelne v roku 2000)

- u výdavkov na kultúrne služby nízka, ku koncu sledovaného obdobia až cca 30 %;
- u výdavkov na knihy bola spočiatku o niečo vyššia, ku koncu obdobia vyššia ako u výdavkov na kultúrne služby;
- u výdavkov na noviny spočiatku rovnaká, ku koncu obdobia zanedbateľná (v roku 2008 len 2 %);
- za všetky výdavky na agregát KULTÚRA SPOLU okolo 4 - 7 %v roku 2000 a na konci sledovaného obdobia skoro trojnásobne vyššia.

Z údajov o diferenciacii výdavkov na KULTÚRU SPOLU (a jej jednotlivé zložky) v roku 2010 oproti roku 2000, *podľa sociálno-ekonomických skupín* vyplýva, že sa významne zmenšila, paralelne so zmenšením diferencie čistých peňažných výdavkov medzi príjmami obyvateľstva podľa sociálno-ekonomických skupín.¹

Diferenciácia výdavkov domácností na kultúru meraná na základe ich rozptylu okolo priemeru SR podľa bydliska (krajské mesto, iné mesto, iná obec) bola v sledovanom období:²

- u výdavkov na kultúrne služby 5 - 10 % v roku 2000 vcelku malá, na konci sledovaného obdobia už významne vyššia;
- u výdavkov na knihy zhruba okolo 17 % ku koncu sledovaného obdobia už dvojnásobne vyššia;
- u výdavkov na noviny zhruba rovnaká ako u kníh (10 - 20 %) a na konci sledovaného obdobia zanedbateľná;
- za všetky výdavky na agregát KULTÚRA SPOLU spočiatku malá (len 4 - 7 %), na konci sledovaného obdobia zhruba už trojnásobne vyššia.

Diferenciácia výdavkov súkromných domácností na agregát kultúra SPOLU sa v sledovanom období prehĺbila hlavne *zásluhou výrazne zväčšenej*

¹ Istú úlohu na "zmiernení" tejto diferencie mohla zohrávať zmena metodiky sledovania sociálno-ekonomických skupín po roku 2003 na základe prijatia klasifikácie EUROSTATU-COICOP aj v SR, v roku 2000 boli domácnosti zamestnancov len "čisti" zamestnanci, od roku 2003 sa už nesledovali osobitne robotníci a boli zaradení do domácností zamestnancov, v roku 2000 boli domácnosti SZČ osôb "čisté domácnosti SZČ" od roku 2003 tam boli zaradené aj domácnosti roľníkov, ktoré boli dovtedy sledované osobitne. Aj robotnícke, aj roľnícke domácnosti mali nižšie hladiny výdavkov na kultúru, po roku 2003 znižovali priemernú hodnotu výdavkov domácností zamestnancov a SZČ.

² Údaje sa do roku 2004 nesledovali.

diferenciácie výdavkov na kultúrne služby (a samozrejme vplyvu váhy výdavkov na kultúrne služby v uvedenom súhrnnom agregáte).

Diferenciácia výdavkov na kultúru bola v priemere neúmerne väčšia medzi jednotlivými typmi bydliska, ako by to zodpovedalo rozdielom ich čistých peňažných výdavkov, ale je to aj "zásluha" diferencovaných "šanci" domácností "utrácať" na kultúrne služby v krajskom meste oproti inému mestu a najmä inej obci kvôli diferencovanej sociálnej infraštruktúre kultúry v nich a z toho vyplývajúcej diferencovanej ponuky príležitosti vydávať časť zo svojich čistých peňažných príjmov najmä na kultúrne služby.

4. O vývojových tendenciách a štrukturálnych premenách skúmaných výdavkov na kultúru

Odlišné konfigurácie vzájomných vzťahov a vývojových trendov subštruktúr (subsystémov) výdavkov domácností na kultúru v sledovanom období sú výsledkom významne odlišného správania sa domácností na úseku kultúry na rozdiel napr. od výdavkov na krytie (zabezpečovanie) ich základných existenčných potrieb (napr. na potraviny, bývanie, energie ap.) a z hľadiska ich prognózovania aj nižšej vypočítateľnosti. Zdanlivá "chaotickosť" je len vyústením zložitého komplexu faktorov, ktoré ovplyvňujú ich trhový (aj keď štátom stimulovaný) dopyt na jednej strane a hľadanie rovnováhy s ponukou kultúrnych statkov na "trhu kultúry" na strane druhej. Na rozdiel od škály ponúkaných tovarov v jednotlivých zložkách spotreby domácností, pri ktorých je relatívne častá substitúcia tovaru "A" za porovnateľný tovar "B", ktorá je o.i. vyvolávaná aj ich relatívne konkurenčnými cenami, je u kultúrnych statkov táto substitúcia omnoho ťažšia, ba niekedy aj nemožná, a preto niekedy ani nedôjde k očakávanej realizácii "voľnej" výdavkovej kapacity domácností (aj pre kultúru) do skutočne vynaložených výdavkov na kultúru. V niektorých rokoch sledovaného obdobia sa aj preto môžu údaje aj "chaoticky" odkláňať od celkového trendu výdavkov na jednotlivé zložky (a ich položky) výdavkov na KULTÚRU SPOLU.

Dôležité sú tu trendy a výdavkové sklony rozličných typov domácností, ktoré sú za inak nezmenených podmienok - ako sme videli z predchádzajúcich údajov - stabilizované, až "ospalé". Zopakujme, že komplex determinantov kvantitatívnej hladiny objemu, štruktúr a dlhodobých trendov súkromných výdavkov domácností na kultúru je mnohoúrovňový a multidimenzionálny. Ich

úplná kvantitatívna dezagregácia a identifikácia je v jednom modeli nereálna. Pre naše potreby analýzy sa môžeme (musíme) uspokojiť s tým, že dokážeme diferencovať - za inak nezmenených podmienok - nasledujúce (a vo výskume uplatnené) vplyvy, ako sú: veľkosť príjmov, zaradenie do určitej sociálno-ekonomickej skupiny, prítomnosť (absenciu) detí v nich a charakter bydliska. Detailné sociologické výskumy úspešne skúmajú aj iné faktory, ktoré v širšom rámci ovplyvňujú podmienky (bariéry) účasti na kultúrnom živote.³

Spôľahlivosť (vierohodnosť) výsledkov nášho výskumu sa opiera o analýzu a syntézu poznatkov o porovnateľných vývojových trendoch, štrukturálnych premenách a hladinách agregátu výdavkov na KULTÚRU SPOLU a jeho subsystemy, ktoré sme overovali rôznymi metódami. Chceme pritom výslovne znovu podčiarknuť, že analyzované absolútne údaje sme nezískali nejakým náhodným výberom sami, čerpali sme ich z podkladov z pravidelného dlhoročného výberového zisťovania ŠÚ SR o peňažných príjmoch a výdavkoch domácností v SR, konaného v jednotlivých rokoch nami sledovaného obdobia. Pravda, tak ako každé výberové zisťovanie je aj toto len výberovým.⁴ Nepresnosť uvádzaných kvantitatívnych veličín môže určite vyplývať aj z toho, že skúmané údaje o výdavkoch domácností na kultúru tvoria len relatívne veľmi malú veličinu z celkového objemu čistých peňažných výdavkov domácností. Nakoniec určité odchýlky v číselných hodnotách vyplývajú aj zo zmeny metodiky sledovania v rôznych rokoch, osobitne po prijatí smernice EUROSTATU o koordinácii sledovania spotreby na báze klasifikácie COICOP (Klasifikácie individuálnej spotreby podľa účelu použitia)⁵. *Nad riešením o možnom spätnom prepočítaní týchto údajov z rokov 2000 - 2003 (aspoň roku 2000) na rovnakú metodickú bázu sa podľa našich informácií na ŠÚ SR neuvažuje.* V iných prípadoch - určite významnejších informácií - sa na ŠÚ SR robí revízia údajov (pri meraní inflácie a pri výpočte aj iných makroagregátnych veličín). *Rovnako sa významnejšie zmenila aj metodika sledovania príjmových skupín po roku 2003, predtým bola na báze väčšieho počtu príjmových intervalov a potom už podľa toho, či výška ich príjmov patrí do*

³ Napr. v NOC výskumy v rokoch 2005 a 2008 s názvom "Monitoring výsledkov implementácie nástrojov kultúrnej politiky v oblasti kultúrneho povedomia občanov SR" (autori Sopoci, J., Bunčák, J. a Hrabovská A.).

⁴ Na vybranej vzorke domácností: 4718 v roku 2008, 4698 (v roku 2007), cca 4600 v rokoch 2003 až 2006, len cca 1600 v rokoch 2001 a 2002.

⁵ Od roku 2004 - teda v druhej polovici skúmaného obdobia sa už nesledujú osobitne robotníci a zamestnanci, ale obe skupiny sú zlúčené do jednej, rovnako sa osobitne nesledujú roľníci, ale sú zaradení do sociálno-ekonomickej skupiny "domácnosti SZČ osôb".

1., 2., 3. či 4. kvartilu rozdelenia príjmov celého obyvateľstva (od najnižších po najvyššie priemerné príjmy na 1 obyvateľa).

Vývojové tendencie súkromných výdavkov domácností a zdrojov verejných rozpočtov na kultúru v SR v rokoch 2000 - 2010 a s nimi spojené štrukturálne premeny pri financovaní nákladov na produkciu a šírenie kultúrnych statkov Súkromné výdavky domácností na kultúru mali v skúmanom období dlhodobú tendenciu sa zvyšovať⁶; zvýšili sa však vcelku len o menej ako polovicu (index 141,4), v rovnakom čase rástli výdavky na kultúru z verejných zdrojov o vyše 50 % rýchlejšim tempom a dosiahli v roku 2010 úroveň o viac ako trištvrtiny vyššiu ako vo východiskovom období (index 179,2)⁷ V dôsledku toho sa namiesto očakávaného rastu podielu súkromných zdrojov na krytí celkových nákladov na činnosť spojenú s produkciou a šírením kultúrnych statkov v SR v sledovanom období, sa tento *nielen neudržal na východiskovej pozícii 36 % (2000), naopak klesol na 32,5 % (2008) a v roku 2010 už klesol na 30,7 %*. Recipročne podiel zdrojov z verejných rozpočtov na ich krytí sa zvýšil zo 64 % (2000) na 67,5 % (2008) a až na 69,1 % (2010). *To znamená, že rast súhrnných výdavkov domácností na kultúru nielenže postupne nenahradzoval zdroje z verejných rozpočtov, naopak – napriek rastu HDP skoro na trojnásobok v sledovanom období 2000 - 2010 (index 297) sa tento nepremietal adekvátne do rastu čistých nominálnych príjmov domácností a adekvátne do rastu súhrnných výdavkov na kultúru (index 141).*

5. Celkové závery k súkromným výdavkom na kultúru pri stimulovanom (dotovanom) trhovom dopyte a stimulovanej (dotovanej) ponuke a odporúčania pre podporu ich rastu v SR

Kultúrna politika sociálne orientovaného demokratického štátu logicky favorizuje ponukovo orientovanú ekonomiku odvetvia kultúry, pretože aktívne napomáha:

- podpore novej kultúrnej (osobitne umeleckej) tvorby;
- formovaniu kultúrnych (osobitne umeleckých) potrieb obyvateľstva;
- uchovávaní kultúrnych tradícií a kultúrnych pamiatok;

⁶ S odchýlkami od trendu, o ktorých sme detailne pojednávali predtým.

⁷ S odchýlkami od trendu, o ktorých píšeme v kapitole č. 1.

- zachovávaní identity príslušného národného (štátneho) a národnostného spoločenstva;
- medzinárodnej kooperácii na úseku kultúry a šírenie pozitívneho obrazu krajiny v zahraničí.

Z uvedených dôvodov (aj historických) sú preto súkromné výdavky na kultúru tradične chápané najmä (prioritne), alebo dokonca len ako:

- *prívesok k fungovaniu ekonomiky odvetvia kultúry, ktorých význam stúpa osobitne v podmienkach relatívne klesajúcich objemov verejných zdrojov (rastúceho deficitu štátneho rozpočtu a najmä verejného dlhu) – pri reštriktívnej fiškálnej politike v relácii ku verejným výdavkom spoločnosti,*
- *pasívny faktor doplňujúci ekonomické podmienky aktivít kultúrnych inštitúcií, ktoré nemôžu prioritne vychádzať z potenciálneho dopytu obyvateľstva (ochotného platiť za ne z vlastných súkromných zdrojov). Súkromné výdavky majú však v trhovej ekonomike omnoho významnejšiu rolu, než sa im doteraz pripisovala. V trhových podmienkach sociálne (a pridávame kultúrne) orientovanej ekonomiky sa akosi doteraz automaticky predpokladalo, že keď na modifikovanom kultúrnom trhu ponúkajú dotované záslužné kultúrne statky, spotrebiteľ si k nim nájde cestu a pridá zo svojich zdrojov (súkromné výdavky) na krytie ich nákladov.*

Súkromné výdavky na kultúru sú však nielen významným *doplnkom* príjmov kultúrnych inštitúcií, ale pri rastúcich príjmoch domácností (v podmienkach rastúcej životnej úrovne obyvateľstva) na jednej strane a ustavične rastúcich jednotkových nákladoch na kultúrnu produkciu už *stále významnejším - a neodmysliteľným - zdrojom krytia rastúcich celkových nákladov*. Pri dlhodobých trendoch relatívne reštriktívnej orientácie verejných zdrojov (výdavkov verejných rozpočtov), ktoré vyúsťujú objektívne do relatívne klesajúceho podielu verejných zdrojov v rozpočte kultúry (rezultujúceho z relatívne klesajúcej prokultúrnej efektívnosti rastu HDP) sú čoraz viacej aj *klúčom ku trhovej realizácii vytvorenej stimulovanej trhovej ponuky kultúrnych statkov* a na ňu vynaložených zdrojov z verejných rozpočtov. Domácnosti svojimi súkromnými výdavkami ako subjekty stimulovaného trhového dopytu *vyjadrujú akceptáciu vytvorenej stimulovanej trhovej ponuky* (jej orientáciu i objem) a de facto afirmujú rovnováhu medzi súkromnými a verejnými záujmami na tomto poli v danom čase. Preto hoci aj len relatívne malý podiel súkromných výdavkov domácností na krytí ich nákladov stimulovanej trhovej ponuky

vyjadrený napr. v cene vstupného, ktorý je ochotný subjekt trhu (domácnosť) zaplatiť, definitívne potvrdzuje, že *verejné výdavky neboli na dané kultúrne statky vynaložené zbytočne*. Bez tohto, hoci len ako malého podielu⁸ súkromných výdavkov domácností (vstupného) na krytie bežných nákladov činnosti kultúrnej inštitúcie sa produkt odvetvia kultúry nedostane k svojmu zamýšľanému adresátovi, ktorému ho kultúrna politika chcela ponúknuť s vysokodotovaným podielom na nákladoch jeho vytvorenia, šírenia a nakoniec osvojenia *a tento objem verejných výdavkov bol (a nielen ekonomicky) vynaložený neefektívne (alebo dokonca zbytočne) a u mnohých nemateriálnych kultúrnych statkov je spravidla nenávratne stratený*. (Prázdnu sálu nemožno o týždeň dvojnásobne zaplniť, aby sme "kompenzovali" stratu z prázdnej sály v tomto týždni.) Uvedené poznatky sú potvrdením toho, že *Liebigov "zákon minima"* (pozri prameň č. 76), ktorý dokázal (úplne v inej súvislosti), že *najužší profil systému rozhoduje o jeho efektívnosti, platí aj pre ekonomické systémy (v našom prípade pre ekonomický systém rozvoja kultúry)* – ak chcete, tak analogicky a zrozumiteľnejšie: najpomalší člen horolezeckej výpravy určuje tempo výstupu na vrchol veľhory.⁹

Súkromné výdavky ako zdroj krytia čo i len malej časti nákladov kultúrnych inštitúcií *nie sú teda len akýmsi doplnkovým príjmom* na vylepšenie ich situácie, ale existenciálnou otázkou činnosti aj tých kultúrnych inštitúcií, ktorých produkty sú vo vysokej miere dotované. Samozrejme táto téza sa nesmie chápať "škótsky" doslovne, pretože najmä u mnohých umeleckých diel, osobitne u experimentálnej avantgardnej tvorby, nemôžeme pre logickú neurčitosť z nevypočítateľnosti ohlasu u verejnosti (osobitne širokého publika) vedieť, či sú domácnosti ochotné venovať časť zo svojich "voľných" čistých peňažných príjmov na kultúru.

V opačnom extrémе by sa musela ekonomika odvetvia kultúry transformovať primárne na dopytovo orientovanú a vychádzať výhradne z momentálnych kultúrnych záujmov tej časti obyvateľstva, ktorá je ochotná za ponúkaný produkt zaplatiť, aj keď málo dotovanú (alebo vôbec nedotovanú) cenu. Kultúra by sa potom nielen úplne skomercializovala ale zásadným spôsobom by sa narušil zmysel fungovania kultúrnych inštitúcií (najmä

⁸ Napr. v roku 2008 v SR bol podľa oficiálnej štatistiky kultúry (pozri www.culture.gov.sk) podiel vstupného na bežných nákladoch činnosti profesionálnych divadiel 10,4 % a profesionálnych hudobných telies len 8,8 %.

⁹ Aj na tomto zákone je založená moderná projektová metóda kritickej cesty využívaná v aplikovaných ekonomických výskumoch a spoločenskej praxi.

verejných) a v extrémnom prípade by podbiehala momentálnemu záujmu (neraz aj nízkemu nekultivovanému vkusu) verejnosti.

Otázkou otázok, a to tak v teórii, ako aj v praxi, ostáva efektívnosť dotačnej kultúrnej politiky ako spojitých nádob. Podpora zamýšľaného adresáta (cieľovej skupiny), ktorému sociálno-trhová orientácia štátu má prostredníctvom stimulovaného trhového dopytu a stimulovanej trhovej ponuky kultúrnych statkov umožniť prisvojovanie si určitých konkrétnych kultúrnych statkov (a následne osvojovanie si v nich stelesnených hodnôt) sa môže minúť účinkom, keď tento nemá "voľný" ani ten hoci ako malý objem čistých peňažných príjmov (voľnú výdavkovú kapacitu), na jeho získanie (sprístupnenie) zamýšľaného adresáta nenájde! V reálnej praxi nájde naopak neraz takého, ktorý prejavuje o tieto napr. kultúrne služby záujem a nemal by problém kryť zo svojich súkromných zdrojov aj viacnásobok ponúkanej ceny tohto vysokodotovaného kultúrneho statku a štát (vláda, samospráva) mohli tieto verejné zdroje - nikdy nie dostatočné - použiť na inom mieste. Iný na to je, pravda, pohľad subjektu stimulovanej trhovej ponuky - kultúrnej inštitúcie, ktorá sa teší, že "má plný dom".

Nakoniec treba v tejto súvislosti povedať ešte aspoň toto. Otázky výskumu a teórie trhu kultúrnych statkov viedli v minulosti k mnohým nedorozumeniam, dlhý čas boli v našich "končinách" dokonca tabu. Trh s kultúrnymi statkami môže prinášať (aj prináša) pre kultúru – osobitne tvorivú umeleckú obec - aj nemalé problémy. Nesmie sa však ideologicky diabolizovať. Komeracionalizácia kultúry je škodlivá kultúre samej, ak ekonomické prístupy (najmä k tvorbe, ale aj šíreniu kultúry - osobitne umenia) majú prioritu pred estetickými ap. hodnotami. Nezabúdajme, že aj niektoré veľdiela svetového umenia a kultúry vznikali na objednávku svojich "subjektov dopytu".

Pred vyslovením hlavných odporúčaní, ktoré vyplynuli z nášho výskumu súkromných výdavkov domácností na kultúru v rokoch 2000 - 2010 pre spoločenskú prax, si treba znovu uvedomiť, že tieto výdavky sú v trhovej ekonomike doménou slobodného rozhodnutia súkromnej sféry. Sociálno-trhovo orientovaná ekonomika sa však snaží intervenovať do súkromnej voľby a meniť trhový dopyt po kultúrnych statkoch na stimulovaný trhový dopyt a ponuku, teda ho ovplyvňovať nepriamymi (najmä fiškálnymi) nástrojmi, prípadne ich kombináciou s mimo-ekonomickými nástrojmi verejnej (v tomto prípade: kultúrnej) politiky. Aj v tomto výskume sme sa snažili dokázať, že efektívnosť nástrojov súkromnej aj verejnej voľby ďalšieho rozvoja kultúry bude závisieť od

toho, či sa budú chápať ako spojené nádoby. Komplex týchto opatrení na podporu súkromnej voľby domácností by mal:

1. *stimulovať lepšie "previazanie" súkromných výdavkov domácností s verejnými zdrojmi podpory kultúry.* Určitá časť tejto podpory kultúrnych zariadení ponúkajúca svoje aktivity pre verejnosť musí byť variabilná, závislá od toho, či vyvolala odozvu, ktorá sa prejavuje vo veľkosti návštevnosti ap. Akými metódami to prepočítať, je iná otázka: či u divadiel napr. podľa počtu obsadenosti ponúkaných miest, počtu repríz ap. Pokračovať by sa malo sofistikovanejšie s experimentom "kultúrnych poukazov";
2. *podporiť stimulovaný trhový dopyt po kultúrnych statkoch tlmením rastu ich ponukovej ceny na základe daňových úľav (až nulové sadzby), zväziť aj možnosť zníženia či "vrátenia" určitej časti DPH ("vratky"), ktorá zaťažuje mnohé pre spoločnosť kultúrno-politicky významné kultúrne produkcie atď.;*
3. *zefektívniť systém dlhodobšieho viazania subjektu stimulovaného trhového dopytu (cieľových skupín súčasných i budúcich "spotrebiteľov") kultúry so stimulovanou trhovou ponukou kultúrnych inštitúcií osobitne pomocou nástrojov marketingu:*
 - rozšíriť systém permanentiek,
 - rozšíriť systém kultúrnych poukazov aj pre zamestnancov súkromných a verejných inštitúcií (a dotáciami ich kryť zo sociálneho fondu a u firiem aj z iných zdrojov),
 - uplatňovať bonusové body na cenu vstupenky, za ktoré návštevník po určitom počte dostane bezplatnú (alebo výrazne zľavnenú) vstupenku,
 - last minute zľavy na očakávanú nevyužitú ponuku,
 - zaviesť výrazne diferencované ceny na dopoludňajšie a popoludňajšie predstavenia (s prioritou pre dôchodcov a deti aj so sprievodom);
4. *zlepšiť využívanie stykov s podnikovým svetom ekonomiky pri podpore ich firemnej identity aj návštevou kultúrnych zariadení;*
5. *podporiť "umelecké školenie" detí mimo školy ako budúcich aktívnych subjektov trhového dopytu zavedením odpočítateľnej položky z daňového základu domácnosti za tieto výdavky;*

6. radikálne zlepšiť celý systém marketingu verejných kultúrnych inštitúcií (vo väzbe na odporúčanie č. 1 a č. 3);
7. radikálne zlepšiť strategický manažment kultúrnych inštitúcií (v prepojení na prognózovanie ich vývoja, na manažment rizika podmienok ich ekonomického vývoja atď.)
8. významne zlepšiť systém školskej a mimoškolskej výchovy mládeže ku kultúre
9. na poslednom mieste (ale nie čo do významu) zapracovať tieto (a ďalšie) návrhy do *Stratégie rozvoja kultúry v SR na obdobie po roku 2012*, alebo aj priamo do pripravovaného zákona o kultúre alebo jeho užšej verzie (zákona o financovaní kultúry).

Literatúra:

- ABBÉ-DECARROUX, F. - GRIN, F. 1992. Risk, Risk Aversion and the Demand for Performing Arts, in R. Towse - A. Khakee (eds.). *Cultural Economics*, Berlin: Springer Verlag, 1992, s. 125 – 40.
- ANGEL, R. - TIENDA, M., Determinants of Extended Household Structure. In *American Journal of Sociology*, roč. 87, 1982, č. 6.
- AZUDOVA, L. 2001. Socioeconomic position of households in transitive societies. In *Journal of Economics*, 2001, č. 1.
- BAUMOL, W. L. - BLINDER, A. S. 1988. *Economics*, Harcourt Publ. 1988.
- BRITO, P. - BARROS, C.: Learning by Consulting and the Dynamics of Demand and Prices of Cultural Goods. In *Journal of Cultural Economics*, 2005, str. 83 – 106.
- COICOP - Klasifikácia individuálnej spotreby podľa účelu použitia, EUROSTAT 2003, 2004
- COLBERT, F. 2004. *Marketing Culture and Arts*. Montreal : MORIN, 2004.
- Consumption model. In *Family and Consumption Research Journal*, 1997, č. 2.
- Coupons are Not Enough to Stimulate Consumer Spending on Culture (ed. Wu Tong, Crienglish.com)
- Cultural Economics. In *Journal of Economic Literature*, 1994, s. 1-29
- Cultural policies and trends in Europe, Council of Europe/ERICarts, Compendium of Cultural Policies and Trends in Europe, 10th, 11th and 12th edition, 2009 - 2011
- DELANEY, L. - O' TOOLE, F.: Willingness to pay. In *Journal of Cultural Economics*, roč. 30, 2006, č. 4.

- DENTON, A. - MUUELBAUER, J.: An Almost Ideal Demand System. In *American Economic Review*, roč. 70, 1980, s. 312 – 326.
- DOUGAN, W. R. 1982. Giffen Good and Law of Demand Political economy. In *Journal of Political Economy*, roč. 90, 1982, s. 809 – 815.
- DUCHIN, F. - HUBACEK, K.: Linking social expenditures to household lifestyles. In *Futures*, roč. 35, 2003, č. 1, s. 61-74.
- FELTON, M. V.: On the Assumed Inelasticity of Demand for the Performing Arts. In *Journal of Cultural Economics*. 1992, s. 1 - 12.
- FOOTE. J.: Cultural Consumption and Participation. In *Canadian Journal of Communication*, 2002, č. 2.
- FREY, B. 2003. *Arts and Economics*. Berlin: Springer Verlag, 2003.
- GOTTSCHALK, I.: Oekonomische Analyse der Kulturnachfrage. In *Kulturökonomik*, 2006, 204 s.
- HACHAOUI-TAREK, M. – TARKHANI-FAOUZII. 2004. *Shifts in Consumer Spending Statistics Canada, Perspectives*, 2004.
- HAUSMANN, A. - KÖRNER, J.: Demografischer Wandel und Kultur Veränderungen. In *Kulturangebot und der Kulturnachfrage*, VS Verlag für Sozialwissenschaften. 2009.
- HILL, E. - SULLIVAN, C. - SULLIVAN, T. 1995. *Creative Arts Marketing*. Oxford: Butterwort - Heinemann. 1995.
- HORN, R. V.: Cultural Statistics and Indicators. In *Journal of Cultural Economics*, 1983.
- HUIT, W. 2004. *Maslow, Hierarchy of Needs*, Valdosta: Educational Psychology Interactive. 2004.
- CHUNG, Y. S. Culture and Consumption Expenditure Patterns. In *International Journal of Consumer Studies*, roč. 22, 1988, č. 1.
- JACKSON, P. M. - BROWN, C. V. 2003. *Ekonomie veřejného sektoru*, Praha: Eurolex, 2003.
- JENSEN, R. - PER, M. N.: Giffen Behaviour. In *Harward KSG Research Working Paper*, 2007.
- KLEIN, A. 2008. *Besucherbindung im Kulturbetrieb*, Bussiness&Economics, 2008, 285 s.
- KONTRA, M. - NOVOTNÝ, O. 1970. *Ekonomické aspekty rozvoja kultúry*. Paríž : Obzor, 1970.
- Kultúra a financie*, Banská Bystrica: ADADE, 2000, 83 strán, (referáty O. Novotného, J. Pívaru a iných)

- Kulturpolitik: Von der staatlichen Förderungspolitik zur "Kreativwirtschaft" In der Bundesrepublik Deutschland. Publisher
- LAZZARO, E.: Economic and Social Implications. In *International Cultural Indicators*, OECD Workshop (Proceedings), 2006.
- LEE, J. - HANNA, SH. D. - MOH, CH. F. J. – WANG.: *Life-Cycle*
- LÉVY - GARBOUA, L. - MONTMARQUETTE, C. 2002. *The Demand for Arts*, Montreal: Cirano, 2002.
- MASÁR, D. 2011. Teoretické východiská uplatňovania marketinku v komerčnej sfére a vo verejnej politike. In Novotný, O. a kol. *Vybrané problémy verejnej ekonomiky a verejných financií*, Sládkovičovo: Vysoká škola v Sládkovičove 2011
- MASLOW, A. H.: A Theory of Human Motivation. In *Psychol. Review*, vol. 50, č. 4
- MATARASSO, F. - LANDRY, CH. 1999. *Balancing act: twenty-one strategic dilemmas in cultural policy*, Strasbourg: CEDEC, 1999.
- MCCAIN, R. A.: Reflections on the Cultivation of Taste. In *Journal of Cultural Economics*, 1979, s. 30 – 52.
- MCLELLAND, A. 2007. *Theory of Needs*, Net MBA, 2007
- Mehrdimensionale Kulturfinanzierung. In *VS Verlag für Sozialwissenschaften*, 2008, s. 207 – 247.
- MEYER, CH. 2005. *Demografischer Wandel-Konsequenzen fuer die Kulturelle Infrastruktur*, ILS NRW, 2005.
- NOVOTNÝ, O. - FIŠER, J. 1984. *Ekonomika kultúry*. Bratislava: Obzor, 1984, 312 s.
- NOVOTNÝ, O. 1992. Cultural Consumer Behaviour and Some Problems of Financing and Management of Arts in the CSFR. In *First International Conference on Arts Management (Proceedings)*, Montreal: EHEC, 1992, str. 607 - 621.
- NOVOTNÝ, O. 2003. *Podpora kultúry z verejných zdrojov*. Bratislava: NOC, 2003, 111 s.
- NOVOTNÝ, O. 2008. *Nerovnosti lokálnych verejných zdrojov pre kultúru*. Bratislava: NOC, 2008, 231 s.
- Ökonomische Analyse der Kulturnachfrage. In *VS Verlag für Sozialwissenschaften*, 2006, s. 88 - 109.
- Prijmy, výdavky a spotreba obyvateľstva SR v roku 2000 - 2010*, Bratislava: ŠÚ SR, 2001 – 2011.

- SCOTT - LENNOX, J. A. - BLAU, J. R. - REID, H. H.: Cultural Supply Demand and Funding. In *Poetics*, 1993, č. 6, s. 481 – 498.
- Slovensko 2003 -2010*, Bratislava: IVO, 2004 – 2011.
- STERELNY, K.: The evolution and erolvability of Culture, Mind and Language. In *Tempo and Mode*, 2006, č. 2.
- STIGLITZ, J. E. 1997. *Ekonomie veřejného sektoru*. Praha: Grada, 1997, 661 s.
- STRECKOVÁ, Y. - MALÝ, I. a kol. 1997. *Ekonomie veřejného sektoru*. Praha: Grada, 1997
- SWENDSEN, A.S.: Fragmentation in Diverse Cultural Demand. In *Journal of cultural economics*, roč. 16, 1992, č. 2, s. 83-92.
- TAJTÁKOVÁ, M. 2007. *Základy marketingu v umení a kulture*, Bratislava: PROGRESSUS, 2007. 120 s. ISBN 978-80-969642-4-6.
- THROSBY, D.: Cultural Capital. In *JCE*, 1999, s. 3 - 12
- THROSBY, D.: The Production and Consumption of the Arts: a View of
- TOWSE, R.: Achieving Public Policy Objectives in the Arts and Heritage, In A. Peacock - I. Rizzo (eds), *Cultural Economics and Cultural Policies*, Dordrecht: Kluwer Academic Publisher, 1994.
- Veľká ekonomická encyklopedie* (eds. Šíbl D.), Bratislava: Sprint, 2002.
- VS Verlag für Sozialwissenschaften. 2006, s. 243 - 262
- Wirtschaftslexikon* (eds. Woll, A.), Oldenburg Verlag, 1987.